

USKRSNI OBIČAJI U SPLITU I BLIŽIM LOKALITETIMA

LIVIA MILIĆ

Etnografski muzej
Iza Lože 1
21000 Split

UDK 398.332.12(497.18)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Primljeno: 1993.

O Uskrsu 1992. godine u Etnografskom muzeju sam postavila izložbu O uskrsnim običajima. Da bi adekvatno riješila određene eksponate morala sam posjetiti neke lokalitete (Solin, Kaštela, Poljica, Omiš, Jelsu). Sa nekim manjim "zavičajnim muzejima" saobraćala sam pismeno ili telefonski. Tako sam sastavila prigodni katalog pod istim naslovom. Doznala sam da o tim događanjima i običajima postoji dosta građe, koja je raznovrsna: negdje bitno različita, a negdje samo sa manjim varijacijama. Puno toga je neobrađeno, ili makar nesređeno. Najzanimljivija mi se ipak učinila procesija na otoku Hvaru - poznata pod nazivom Za križen. To je razlog što sam u ovom radu, uz običaje u Splitu i bližim lokalitetima posebnu pažnju (sa više detalja) posvetila baš toj hvarskoj procesiji, sa svim folklornim elementima koji je prate.

Najvažnija događanja u kršćanskoj liturgiji odvijaju se oko Uskrsa.¹ Sam Uskrs je središnji blagdan, jer je u činu uskrsnuća sadržan oprost od grijeha - spasenje i pobjeda života nad smrću, pobjeda dobra nad zlim. Blagdan je često zvan *Pasha* (ili *Vazam*): *Najveći židovski blagdan kojim se slavila uspomena na izlazak iz Egipta (usp. Izl. 12. 14 ss). Blagdan se slavio i gozdom, osobito blagovanjem janjeta, koje je u NZ simbol Isusa Krista. U NZ često se spominje u vezi s glavnim događanjem iz života Isusova (Mt. 26, 18; Iv. 18, 39 ...). Grčki je jezik preuzeo hebrejski naziv blagdana pesah u obliku pasoha, a otud Vulg. ime pascha. U kršć. lat. jeziku izraz služi kao naziv za židovski blagdan, pashalnu večeru, a onda za kršć. svetkovinu Uskrs. S tim je značenjem ušao i u ostale jezike. Tako se Uskrs zove tal. pasqua; franc. pasque ... (Šetka, 1976; SH. 202).*²

Uskrs je "pomičan" blagdan - ne pada svake godine na isti datum, ali se uvijek slavi nedjeljom:

- I s t o č n i k r š ć a n i (Mala Azija) oslanjajući se na izvještaje apostola Filipa i Ivana po kojima je Isus umro u vrijeme

1 Ovo je tekst diplomske radnje obranjene 1993. godine na zagrebačkom Filozofskom fakultetu - op. ur.

2 *Vazam* = *V'z'm* = *ponovo uzimati*. Odnosi se na ponovno uzimanje mesa nakon nemrsne hrane u korizmi (isto; 329).

žrtvovanja vazmenih jaganjaca uoči Pashe, 14. dana mjeseca nisana (prvu polovicu ožujka i polovicu travnja).

- **Z a p a d n i k r š ć a n i** (na čelu sa Rimskom crkvom) oslanjali su se na Petrovo svjedočenje po kojemu je Isus uskrsnuo u nedjelju nakon 14. nisana.

Sve ove nesuglasice (a bilo ih je još) razriješio je Nicejski sabor 1325. godine, koji je odredio da Uskrs mora biti uvijek prve nedjelje nakon proljetnog uštapa, koji slijedi proljetni ekvinocij.

Kršćanstvo predstavlja logičan slijed ranijih religija (direktno podrijetlo vuče od judaizma) pa je prirodno da su se mnogi elementi i običaji starih vjerovanja našli ugrađeni u kršćanskoj liturgiji. Kako i judaizam nastavlja neke tradicije iz ranijih (naturalističkih) religija, nije čudo da se Uskrs slavi u proljeće, kad je narod kroz stoljeća u te svetkovine ugradio mnoge elemente iz buđenja i plodnosti zemlje.

Važan je i magijski značaj obrane ljudi, stoke i prinosa od zla i raznih nepogoda (vazmena jagnjad nije smjela imati ni jednu slomljenu kost). Još važnije je očuvanje napretka, zdravlja i plodnosti. Sve je to elementarno sadržano u prirodnom ciklusu proljeća: rasplod, klijanje, pupanje, cvjetanje i rast obnovljene prirode.

Vremenom su se ti običaji toliko isprepleli da se ponekad teško mogu pratiti i odvojiti vjerski od svjetovnih. Ti običaji se jako razlikuju u pojedinim sredinama: ovisno o načinu života, klimi i biljnom pokrovu. Razlike su čak i liturgijske, a o jezičnim, glazbenim i folklornim da se i ne govori. Razlike postaju sve veće između urbanih i ruralnih sredina.

Preduskrsno vrijeme počinje *Korizmom - četrdesetodnevni post koji je od najstarijih vremena ustanovljen na uspomenu Isusova četrdesetodnevnog boravka i posta u pustinji /Mt. 4./* (isto: 136).

Korizma bi trebala poslužiti duhovnom i materijalnom čišćenju vjernika i različitih predmeta kao priprema za Uskrs.

U Splitu je "bumbal" (najveće zvono Sv. Duje) točno u ponoć označilo početak korizme - Čistu srijedu. Tog dana se trebalo očistiti duhovno i tjelesno i tako započeti korizmu.

Duhovno čišćenje je predstavljalo "pepelavanje" - posipanje pepelom uz tekst: "Spomeni se da si prah (pepeo) i da ćeš se u prah pretvoriti". Ostalim običajima za Čistu srijedu u siromašnijem dijelu Splita Ivan Kovačić piše: *...na Čistu srtdu, bi' je običaj po mogućstvu sve očistit. Fregali su se podi, skale i štanti, skidala paučina, pomeli kraji i kantuni, a roba iz starinski škrinj i komoni obišala se o brokve i po škurama na ponistru da se zrači ... Tribalo je očistiti i komoštre sa komina ... vuku jt po blatu i mokru putu da se crnjavina (gareć) s njizi skine.*

Korizma je predstavljala post i pokoru. Jelo se nemrsno i oskudno, naročito siromašniji puk: *...jedući kupusetinu slabo začinjenu, sočivicu i pujišku ržetu, a zalivali bi je trečon ol' četvrtom bevandom ... digodi ništo dračivi čučini, ol' čagod od ostale mišance ... prin večere, a osobito iza večere molilo se po nekoliko uri ... Digod bi dica usrid molitve klonula i zaspala ...* (Kovačić, 1971: 201).³

Izbjegavali su se svi oblici veselja i igara. Nisu se održavali plesovi ni javne zabave, a nije se ni vjenčavalo. Pokorničtvo se odražavalo i u skromnijem odijevanju - skidao se i suvišni nakit.

Noću prije Cvjetnice momci bi posipali cvijećem dvorišta cura. Prema mogućnostima neki bi bacali i slatkiše. Ljubav se iskazivala i loncima sa cvijećem. Tako "ukrašena" dvorišta su se čuvala, da zlobnici ne bi podmetnuli nešto ružno. Momci su curama poklanjali pletene "palme", a one su im za uzvrat pekle velike "garitule" - uskršno pecivo.

Cvjetnica se slavi nedjeljom kao spomen na trijumfalni Isusov ulazak u Jeruzalem; kad ga je mnoštvo dočekalo razdragano mašući palminim granama i posipajući put kojim je prolazio cvijećem. Odatle i naziv.

Najvažniji običaj na Cvjetnicu je blagoslivljanje različitih biljaka, ovisno o pojedinim regijama. U Dalmaciji se najčešće blagoslivljaju maslinove grančice, palme, lovor, ružmarin i grane limuna i naranče.

Simbolika obreda je u prenošenju vitalnih sokova na ljude i domaće životinje, pa su se te blagoslovljene grančice čuvale tijekom cijele godine u kući, stavljale su se iza slika svetaca, nosile u polja i vinograde, a stavljale su se i u staje kao sjećanje na svoje bliske pokojnike u mnogim mjestima primorja (Čiovo-Trogir), blagoslovljene grančice su se nosile i polagale po grobovima. Imale su ulogu i zaštite od groma. U crkvama su se grančice čuvale sve do Čiste srijede iduće godine te su se tada gorile za obred pepeljanja. Istu simboliku imalo je i umivanje u vodi sa laticama cvijeća. U vodu se stavljao drijenak (simbol zdravlja), viole, ljubice, latice ruža ili drugo proljetno cvijeće.

Specifičnost u našim krajevima je izrada raznih ukrasa od bilja pod zajedničkim imenom "palma". Na neku suhu granu - šibu bi se simetrično i uredno nabadali listići masline, pa se tako postizao izgled palme. U primorju se uglavnom prave od maslinovih grančica, ali i od drugog cvijeća. Još karakterističnija je izrada "golubica" od smokvine srčike.

Od Cvjetnice do Velike srijede obnašale su se "ure klanjanja". Bilo ih je četrdeset - kao i dana u korizmi. Zvona su to označavala brojem otkucaja: do četrdeset, a ne kao obično samo dvanaest. Na taj znak ljudi bi čak u hodu - na putu ponavljali: "Blažena ura - blaženi čas, kad se porodi Isukrst naš". To je šezdeset minuta skrušenog moljenja pred izloženim Presvetim Sakramentom.

3 Citati su točno navedeni, ali su negdje skraćeni ..., jer se neke riječi i rečenice ponavljaju; *štanat* = ograda, obično željezna uza stepenice, *kantun* = kut, *komon* = onizak ormar, obično s četiri-pet ladica, *brokva* = čavao-klin, *škure* = vrsta prozorskog kapka, *ponistra* = prozor, *komoštre* = grčki kremastos, obješeni viseći, verige nad ognjištem, o kojima visi kotao, *pujiška* = iz Puglie (općenito talijanski), *rižeta* = lošija vrsta riže, *bevanda* = piće općenito, posebno lošije vino pomiješano s vodom u raznim omjerima, *digod* = ponekad, *čućin* = vrlo loša vrsta sitne koštunjave ribe, *mišanca* = mješavina (slabe ribe) (Radovan Vidović: Tumač manje poznatih riječi - lokalizama, u: *Smij i suze starega Splita*, 1971 i Klaić, 1968).

Na Veliki četvrtak, kao izraz žalosti, zvona su se zamatala tako da bi "šutjela" do Glorije na Veliku subotu. U ovom periodu zvona su zamjenjivale drvene čegrtaljke. Djeca su čegrtaljka pozivala narod na molitvu, a neugodni zvuk čegrtaljki simbolizirao je žalost.

Osim crkvenih zvona nije se smjelo zvoniti čak ni zvoncima na biciklama; "žašutjele" bi i orgulje. Uz taj "post ušiju" postoji i "post očiju" jer se iz crkve iznosio sav suvišan nakit a preostali križevi i slike se prekriju ljubičastom tkaninom - kao simbolom žalosti.

U manjim posudama se sijala pšenica. Zelena, proklijala pšenica se na Veliki četvrtak odnosila u crkvu i polagala pred Isusov grob. Uz opisane liturgijske obrede na Veliku srijedu, Veliki četvrtak, Veliki petak, pridodan je i običaj "barabana"⁴

Šibama se tuklo po klupama za klečanje kao asocijacija na one koji su šibali Krista. Nekad je to prelazilo u pretjerivanje pa su čak i uništavane klupe. Danas se uglavnom udara samo dlanovima. Ti prutići su ponekad bili izrezbareni. Na Veliki četvrtak se jelo isključivo zelje (naročito u Dalmaciji), pa u narodu postoji i naziv "Zeleni četvrtak".

Prema dostupnoj literaturi čini se da su bili uobičajeni obredi različitih procesija⁵

Premda su sve procesije vjerski istoznačne, skoro u svakom mjestu je uneseno i nešto specifično.

- Ophodne procesije su vrlo česte i karakteristične u Mediteranskom krugu. U primorju su vrlo važne u jezičnom, folklornom i muzikološkom aspektu.

Jedna od najstarijih, a prema navodima fra Bernandina Škunce i jedna od najspektakularnijih procesija je ona koja se održava na otoku Hvaru između šest župa - Jelsa, Pitve, Vrsnik, Svirće, Vrbanj i Vrboska. To je *ophodna procesija*; održava se noću između Velikog četvrtka i Velikog petka. Poznata je pod općenito prihvaćenim nazivom za *križem*.

- Teoforične procesije se obavljaju po svim župama na otoku, nakon Velikog petka: *svečani ophod u kojem se nosi presveti oltarski Sakrament* - grčki *theos = bog, fero nostim; teoforos = koji nosi boga* (isto: 311).

Taj tip nikad nije bio dio liturgije u Rimskoj crkvi. Po trajanju ovaj oblik je mnogo kraći (30 do 60 minuta), i u njima sudjeluje i svećenik.

U samom mjestu Hvaru zadržala se procesija *po božjih grebih*. Sudjeluju isključivo članovi dviju bratovština (Sv. Križa i Sv. Nikole). Procesija nije službena, pa članovi bratovštine (bez ikakvih obilježja) obidu

4 Ime razbojnika kojega su Židovi pretpostavili Isusu (Mt. 27, 16). Po tome onda i buka, udaranje po podu, što je prije koncilске obnove bivalo u crkvi u Velikom tjednu. U Dalmaciji drvena naprava kojom se u crkvi daje znak umjesto zvonom tri posljednja dana Velikog tjedna (Blato na Korčuli) (Šetka, 1976: 37).

5 ... lat. *processio* "napredovanje" povorka, ophod (*pro+naprijed+cedere* - stupati, koračati). Vjerska povorka koja ide s jednog mjesta na drugo, ili se obilazeći vraća na mjesto polaska. Prt tome se uvijek nosi neka sveta stvar ili znak (:*procesiun; procesion; pročesijun; itd.*) (isto: 241).

sve crkve u kojima je napravljen božji grob - izmole pet Očenaša i u svakoj crkvi zapjevaju karakterističnu obrednu pjesmu.

Kao preteča uspostavljanja štovanja Isusove muke smatra se Anselmo iz Aoste /1033.-1109./ (A. Wilmart dj. 506; Škunca, 1981: 24).

Raniji teolozi Kristovu muku tretirali su teološki isključivo kroz Isusovo čovječstvo. Bernard iz Clairveauxa (1090.-1153.) unosi nove elemente. Razvija teološke elemente Kristove muke. Bernardinovi spisi su imali veliki utjecaj na stvaranje kod nas. Čak je Marko Marulić napisao: *Govorenje Sv. Bernardina od duše osujene* (isto: 25).

Svakako treba spomenuti odnos Sv. Franje prema Muci koji se odvija u dva smjera: susret sa raspelom u crkvi Sv. Damjana 1205. godine; i stigmatizacija na brdu Alaverni 1224. godine. *Znak Isusove muke na tijelu svetaca koji imaju stigmatizaciju; od grč. tigma = ubod, znak, žig, na čelu i rukama pobjeglih robova* (Šetka, 1976: 289).⁶

Bonaventura iz Bagnoregia (1221.-1274.) je objedinio stavove Anselma, Bernarda, Franje Asiškog. Već u djelu *De triplici vie* on tumači osnovna stajališta o Isusovoj moći. Mnogi su ga kasnije imitirali i nadopunjali. Hubertin de Casale (?-1329.) je prema Bonaventurinim *Lignum vitae* napisao *Arbor vitae crucifixi Jesu* na Alaverni 1305. godine. To djelo se kao inkunabula nalazi u arhivu franjevačkog samostana u Hvaru (Škunca, 1981: 27; isp. J. Badalić: *Inkunabule u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 1952: 85).

Pasijske svečanosti na Hvaru se donekle udaljavaju od sadržaja liturgijskog štovanja Isusova otajstva, a više razvijaju uspomenu na muku nego na otkupiteljsku snagu smrti i uskrsnuća: *mučenički; od lat. passio, tal. passione = patnja, mučeništvo. Obično u vezi: pasijske igre kojima se predstavlja muka Isusova (usp. lex. VII 1012 ss.)* (Šetka, 1976: 202).

Počeci procesije za križem mnogi povezuju (što je vrlo vjerovatno) sa sociološko-ekonomskim odnosima, odnosno sa događajem "Sv. križića": *u Hvarskim arhivima stoji da se od 1510. godine u katedrali čuva raspelo poznato pod nazivom Sveti križić. Taj križić je u kući Nikole Bevilaqua 6. veljače 1510. godine, za vrijeme nemira između pučana i plemića prokrvavio. I od tada počinje intezivno štovanje križa* (prema Grga Novak: *Pučki prevrat na Hvaru*, 69-99).

Novija povijest procesija prati se iz kazivanja starijih mještana i župnika.

Procesija se prvi put pismeno spominje 16. veljače 1658. godine, iako se u istom dokumentu kaže da se procesija održava već dugo.⁷

Kontinuitet održavanja procesije nije praktično prekidano ni za vrijeme ratova. Doduše, talijanska okupatorska vlast, 1943. godine izdala je dozvolu da se procesija održi pod strogo određenim uvjetima. Vrsnički župnik

6 Fra Bernandin Škunca na par mjesta rabi ime Alaverna, dok je u Italiji, pa i kod nas mnogo uobičajenije ime La Verna.

7 Iz pisma biskupa Milana BAH, sv. 6. ceremonije ... nepagirano (Bernardin Škunca ne navodi gdje se nalazi ovaj dokument).

Luka Antičević o tome piše: 1943, bio je Veliki petak na 23/4. Talijanska okupatorska vlast dozvolila je procesiju po selima sa brojem 10+križonoša. Tako u svim ovim selima. Niti djeca niti ženske nijesu smile ići. Pri odlasku Križa iz crkve bio je strašan plač, kao da nose čovjeka na stratište. Ujutro u 5 sati išao je narod prema svome Križu.⁸

Godine 1944. Nijemci su zabranili održavanje procesije. To je jedini "prekid" u kontinuitetu običaja na terenu ovih župa; ali je vrlo znakovito da je te iste godine procesija održana u El Shattu (Egipat) gdje je bio smješten zbijeg iz Dalmacije koja je bila pod njemačko-talijanskom okupacijom. Antun Đuka, fotograf iz Jelse (učesnik tog događaja) u župnom listu *Majčin glas* 2 (1973. godine) opširno opisuje taj događaj: *Svake večeri slušali smo vijesti preko radija. Jedne večeri tako slušamo da su borbe na otoku Hvaru i to upravo na sredinu otoka kod sela Svirće, gdje je bilo mrtvih i ranjenih. Nekakav unutrašnji instinkt probudio je misli ne samo meni nego i ostalima koji su čuli - ajme, onda neće biti procesije Za Križem. Nismo dugo promišljali, dogovorili smo se kako bismo organizirali ovu tradicionalnu procesiju - ovdje daleko od domovine. Engleska komanda je to dozvolila. I uz pomoć Božju sve što smo pitali to smo od njih i dobili: 6 drvenih križeva (bez korpusa), 26 ferala pričvršćenih na bambusove štapove, 80 lit. petroleja za 24 petromaksa, 400 voštanih svijeća, 300 metara bijelog platna za oltare u 6 postaja (koji su se nalazile u trpezarijama vojničkog kruga); Križonoše su se birale istim načinom kao i u domovini. U procesiji je sudjelovalo oko 8000 naših vjernika te mnogi Englezi i Amerikanci, oficiri i vojnici. Major Becker, koji je dao dopuštenje za održavanje procesije čestitao je organizatoru i cijelom narodu zbijega na uzornoj organizaciji i ponašanju (Đuka Ante-Toni: *Majčin glas* 2, 1973).*

Ovo prepričavanje u lokalnom dijalektu navodi i Ljubo Stipišić u katalogu za tonske kazete.

Na čelu procesije se nosi Križ sa korpusom prekrivenim crnim, prozirnim velom (*crux vellata*). Procesiju sačinjavaju:

- *Križonoša*, koji hoda bos ili u čarapama. Poticaj križonoši često nije čisto religiozan. Često se radi o zadobivanju nekih milosti (zdravstvenih - za sebe ili nekog od bliže obitelji). Još češće je to pitanje prestiža. U svim župama (osim u Jelsi) križonoša je onaj tko se prvi prijavi. To nikad nije slučaj, jer ih je uvijek više prijavljenih. Tada se pristupa "brušketu", izvlačenju ceduljica sa imenima prijavljenih. Interesantno je da prijavljeni (a ne izabrani) sa svojim ceduljicama sudjeluju u brušketu slijedeće godine.

Nositi križ oduvijek je predstavljalo veliku čast ali i ogromne izdatke. *Križonoša priređuje obilnu gozbu za svoju pratnju, rodbinu i prijatelje. To se zove Pir Gospodinov (Gospodinova večera). Gozba se održava na Uskrsni ponedjeljak (Škunca, 1981: 70);*

8 Luka Antičević: Župnik Vrisnika, Župni ured u Vrisniku

- *Pomoćnik* ili *zamjenik* koji će križonošu zamjeniti ako ovaj posustane. Križevi su više-manje slični; teški od 10 do 18 kilograma i skoro svi potječu iz XIX. stoljeća (priopćio B. Medvid);

- *Dva pratioca* sa velikim svijećnjacima koji na svakoj postaji kleknu skupa sa križonošom;

- *Dva glavna pjevača* i više *odgovarača*, koji pjevaju "Gospin plač";

- *Nostoci torceva: velika svijeća*, što se upotrebljava kod *svečane mise, blagoslova ili procesije sa Sakramentom*; tal. *torcia* = *zublja, luč*; *Torchetto* = *debela voštanica* (Šetka, 1976: 314);

- *Batistrada* koji križonošu upozorava na razne zapreke na putu;

- *Redatelja* koji se brinu za mir i red.

Svi članovi *pratnje* obučeni su u bijele bratimske tunike (te tunike oblače i pratioci koji nisu članovi bratovština). "Službenom osoblju" pridružuje se mnoštvo vjernika. Svećenici ne sudjeluju u ovoj procesiji. Njihova uloga se svodi na "ispraćaj" i "doček" procesije na pojedinim punktovima.

Procesije iz svih šest župnih crkava kreću točno u ponoć (ispraćene župnikom). "Rute" su tako isplanirane da se nijedna procesija nikad i nigdje ne susretne sa nekom drugom. U susjednoj župnoj crkvi procesiju dočeka župnik te župe - pozdravi ih i blagoslovi; tu se održi kratka pobožnost uz pjevanje. Kad se procesija vrati u svoju župu, Križonoša pohrli u susret župniku koji je obučen u bogati ornat. Župnik ga blagoslovi i poljubi križ. U dočeku sudjeluju i svi mještani koji iz bilo kojeg razloga nisu mogli učestvovati u procesiji.

Svi zajedno ulaze u crkvu - župnik održi kratki govor i podijeli blagoslov. Prozori na kućama uz koje je prolazila procesija bili su osvijetljeni raznim vrstama svijeća (od uljanica, petrolejki do voštanica). Put je često bio osvijetljen gorućim kuglama napravljenim od pepela ili spužvi natopljenih petrolejem ili uljem.

Posebno je interesantno da su se prazne kućice puževa koristile kao male "uljanice". Napunile bi se uljem i uz malo stijenja služile kao svijeće. Od takvih svijeća se na različitim mjestima formirao gorući križ - ovo je posebno karakteristično za neka mjesta na otoku Braču (Brački zbornik, 1974: 75).

Tamo gdje je procesija prolazila blizu mora, ribari bi se svojim lađama udaljili od obale i upalili svoje ribarske svjetiljke "petromakse" ili "ferale".

U procesiji se redovito pjeva Gospin plač. U svakom mjestu postoje adaptacije i preradbe. Postoje velike razlike u dijalektu (naglascima) i pojedinim izrazima.⁹

9 Nikica Kolumbić u studiji *Hvarski djaloški "plačevi"* (Čakavska rič 1, Split, 1978, 21-44) tvrdi da svi ti plačevi vuku podrijetlo iz djela Sv. Bernarda; svi su preradivani i znatno kraćeni (vremenski bi trajali predugo); ali svi imaju zajedničku osnovu: pisani su osmerački; sudjeluje *pisnik* (voditelj i tumač), *Marija*, *Isus* i *Ivan Evandelista*; najviše teksta ima pisnik.

Često su dodavani prigodni - lokalni tekstovi. Gdje god se moglo, ubacivalo se ime sveca ili crkve - postaje. Na primjer:

- U Vrbanju - crkva Sv. Duha:

O prislavni sveti Duše

Daj svim vjernim da se skruše.

U Vrboskoj - crkva Sv. Lovre:

O Lovrinče pačeniče

Isusovi mučeniče itd.¹⁰

Pjevaju se i neke druge pjesme: Puče moj; Ispovidajte se Gospodinu; Prosti moj Bože; i razni psalmi - Jeremijine tužaljke.

Tonska snimanja i obrada svih pjevanja temeljito je obradio Ljubo Stipišić. Materijal je tonski snimljen na osam audio kaseti u izdanju *Suzy Zg* 1985. godine. Izdanje je lijepo opremljeno slikama Križnog puta Josipa Botterija i pripadajućim katalogom. U katalogu se navode i neka svjedočenja učesnika što je magnetofonski zabilježeno.¹¹

Po crkvama su se pripremali božji grobovi u koje bi se polagao kip mrtvog Isusa. Ti grobovi su redovito bili jako nakićeni raznobojnim tkaninama, sa mnogo cvijeća i svijeća. Tek u novije doba se prilazi jednostavnijim (ali liturgijskim) oblicima.

Ustaljen je običaj obilazaka grobova po svim crkvama (to je posebno izraženo u većim gradskim naseljima gdje ima više crkava). Često se polaže cvijeće i ostavlja "lemozina" - milodari. Taj običaj je arhaičan ostatak hodočasničkih putovanja u Svetu zemlju u posjet Božjem grobu.

Ponegdje su se ti grobovi čuvali - prema opisu iz Evanđelja. I u tome postoje velike razlike (čak i nelogične i neutemeljene na povijesnim prikazima). Poznati "grobari" iz Vrlike bili su obučeni u najbogatijim narodnim nošnjama. U Metkoviću ih zovu "žudije" i obučeni su u stilizirane odore rimskih vojnika. Slično je i u Vodicama kod Šibenika. Na Gloriju svi oni popadaju po podu, kao što su navodno popadali i rimski stražari pri uskrsnuću Krista.

U Splitu je dužnost čuvara isključivo pripadala ratnoj mornarici. Kako su morali biti apsolutno nepomični (svaki pokret im se smatrao smrtnim grijehom), smjene su trajale vrlo kratko (cca 15 minuta). Od Drugog svjetskog rata ovaj običaj se ugasio.

10 Vrlo interesantna je činjenica da "Gospin plač" od fra Petra Kneževića, koji je složen od 1430 stihova u osmeračkim kvartama, a tiskan u Veneciji 1753. godine (dakle pred 240 godina) i predstavlja vrlo vrijedno literarno djelo, nije "prodro" na otoke, pa tako ni na Hvar, već se zadržao samo u primorskoj Zagori (Dr. Stipe Nimac: *Proslov za*, u Petar Knežević: *Gospin plač*, Pastoralna biblioteka, Split, 1992, str. 7).

11 Dozvolom autora citirati ću dva interesantnija: - K.N. 71 godina iz Sućurja spominje drvo križa: *Svečani i crni koji se nosi na pokoru, pa je onaj koji ga nosi zakukuljen tako da nitko ne zna tko je taj grešnik*; - T.M. Pitve: *Muški imaju dužnost kantat, a ženske molit. Kad dojdemo u crkvu, onda poslin muških zakantamo mi ženske pismu za tu priliku.*

Veliki petak je dan uspomene na tragične događaje iz Isusova života. Kao spomen na te događaje - pljetet prema smrti, ali i vjera u novi život, u narodu su se ustalili mnogi različiti običaji i "zabrane":

- u zemlji leži mrtav Krist, pa je najstrože zabranjena bilo kakva obrada zemlje. Posebno se to odnosilo na teže poljske radove;

- nije se smjela klati stoka ni mijesiti kruh. Ovo zasigurno ima veze sa žurnim pripremanjem Židova za Izlazak iz Egipta;

- obilno se pilo crno vino, vjerujući da se pretvara u krv. Postoji uzrečica: *Koliko vina - toliko krvi*;

- po gradskim stanovima se tog dana nije slušala nikakva glazba ni sa radija ni sa drugih uređaja;

- u Splitu su se u kućama prekrivala i ogledala, da se iz taštine netko nebi gledao.

"Trodnvlje" je bilo usmjereno prema praštanju i pokajanju, pa se mnogo molilo. Preporučala su se međusobna pomirenja. Sa susjedima i rodbinom trebalo je izgladiti sve nedorazume. Duhovni život bio je više okrenut prema sebi nego prema skupini. U Poljicima (Omiš) se nije molilo glasno i skupno - svaki je molio tiho sam za sebe.

"Otkriće" i "kontroliranje" vatre smatra se najvažnijim činom u razvoju ljudskog roda (grijanje, obrada kovina, pripremanje hrane itd.). Vatra se oduvijek smatrala sredstvom pročišćenja, jer sve loše sagori u njoj. U SZ vrlo važne su žrtve "paljenice". U NZ vatreni jezici su predstavljali prosvjećenje apostola od Duha svetoga. Nije stoga čudno što se vatri pridaje veliki značaj i u liturgijskom i u folklornom pogledu.

Na Veliku subotu svećenik pred crkvom (ili u crkvi) pali vatru najčešće "gubom" ili "kresivom"; zatim je blagoslivlja. Narod na toj blagoslovljenoj vatri pali glavnje i što je moguće brže odnosi ih kući, da potpali "novu vatru". Ta vatra se nije smjela ugaziti cijele godine. Na otoku Braču se smatralo, ukoliko se glavnja ugasi prije nego stigne kući, da tu obitelj očekuju velike nevolje (Brački zbornik, 1974: 75).

Gašenje vatre je predstavljalo raspad obiteljske zadruge (*Ognjište* Mile Budaka). U nekim predjelima se ta vatra smjela ugaziti jedino za vrijeme velikih poljodjelskih radova.

Voda je prapočelo života na zemlji. Sadrži elemente: života, pročišćavanja i obnavljanja. Na Veliku subotu se u crkvi blagoslivlja i voda. U crkvenom smislu križanje blagoslovljenom vodom (naročito pri ulazu u crkvu) predstavlja skrušenost i zaštitu od zlih duhova - napasti itd. Umivanje u blagoslovljenoj vodi kod naroda ima značenje zaštite od svih zala i uroka više tjelesnih nego duhovnih, pa je običaj da svatko malo te blagoslovljene vode odnosi kući da bude zaštitom starcima, bolesnicima, plodinama, stoci čak i kao zaštita od groma.

Umivanje se obavljalo za vrijeme Glorije. Na otoku Braču se smatralo da i pijenje blagoslovljene vode donosi duševni i tjelesno zdravlje.

Jaja predstavljaju klicu novoga života. Skoro sve stare kulture (grčka, keltska, egipatske, kineska, japanska itd.) smatrale su da je cijeli svijet nastao iz *velikog jajeta*. Ova simbolika uvrstila je jaja kao glavno vanjsko obilježje uskrasnih običaja. Da bi se taj značaj i ta simbolika potencirala, već od davnine su se jaja počela "ukrašavati". Dokaz su pronađena išarana

jaja u starim grobovima u Poljicima (Omiš). U Ukrajini i Poljskoj, u približno jednako starim grobovima, također su pronađena jaja vrlo sličnih šara. Znači da taj običaj potječe još iz pradomovine Slavena.

Najprije se to radilo prirodnim - pristupačnim sredstvima: lišćem raznog bilja, ljuskama luka i sl. Kasnije se prešlo na vrlo intezivne boje (najviše crvena), da bi se tek u novije doba počelo sa šaranjem. U ruralnim sredinama redovito su to bili geometrijski ili biljni motivi sa bezbroj varijacija: vitica, rozeta i sl. Vrlo često se javljao motiv "svastika" u različitim oblicima i deformacijama. U gradovima se dodavala i slikovna simbolika Uskrsa: križ sa zastavom, alfa i omega, palmina grančica, golubica, pilići, zečići i sl. Negdje se to radilo nanošenjem otopljenog voska na ona mjesta koja se nisu željela obojila. U najnovije doba tu se umiješala industrija sa mnogim svojim proizvodima - raznovrsne vrste boja, samoljepljive sličice, preslikači. Prehrambene industrije proizvode velika čokoladna jaja vrlo bogato ambalažirana koja se koriste kao skupi pokloni.

I pisanice su se nosile na blagoslov hrane u rano uskršnje jutro. Postoje razni običaji i vjerovanja: lupine blagoslovljenih pisanica su se bacale u zemlju protiv štetočina i za bolji urod. Ljudi su se i umivali u vodi u koju bi stavili intezivno obojena jaja.

Djeci su pisanice služile i za igru: poznato je "tucanje" jajima. Vršci jaja su se udarali, a pobjednik je bio onaj čije jaje je duže ostalo neoštećeno. Još je poznato i "kotrljanje". Jaja bi se spuštala niz neku kosinu; vlasnik jaja koje bi se najdalje otkotrljalo dobivao bi u vlasništvo sva ostala jaja. Postojala je i igra gađanja jaja metalnim novčićima.

Pisanice su se darivale kao znak ljubavi, simpatije i dobrih želja.

Bitno je spomenuti da su pisanice ranije bile znatno više prisutne u sjevernijim krajevima nego u primorju. Danas je to skoro svugdje jednako prošireno.

Svugdje je običaj za Uskrs praviti peciva posebna oblika i sadržaja. Najuobičajeniji nazivi tih peciva su *pogača*, *strnica* ili *pinca*. To je kolač od bijelog brašna, jaja, mlijeka, šećera, masnoća i raznih mirisa (ružina vodica). Prije pečenja se razreže na tri mjesta, premaže žumanjkom i pospe krupnim šećerom. Djeci i voljenim djevojkama su se od istog tijesta pravile garitule - pletenice u koje se umetalo jaje koje je nekad imalo poprijeko križ od tijesta. Muškoj djeci su se pravili "konjići", a curicama "lutke" (Kaštela). U ova peciva često su se umetala bojana jaja.

Današnja prehrambena industrija proizvodi velike količine sirnica, ali po različitim receptima. Vrlo često sa komadićima kandiranog voća - što ranije nije bio običaj.

Od istog tijesta se peku i janjčići. Tijesto se stavlja u vatrostalne kalupe i tako peče.

Na sam Uskrs se nosilo razno jelo u crkvu na blagoslov. To je trebalo učiniti što je moguće ranije - na prvu misu, jer je prvi jutarnji obrok po mogućnosti trebao sadržavati te blagoslovljene hrane.

Sirnice i pisanice su se blagoslivljale svugdje. Prema raznim regijama nosila se i druga hrana, negdje čak i šunka, po nekim otocima se na blagoslov nosio mladi luk i svježi sir.

Mnogo se držalo do toga da ni mrvica blagoslovljene hrane ne padne na pod, a još manje da se zgazi. Mrvice i ostatke blagoslovljene hrane morale su se baciti u zemlju ili čak spaliti.

Iz rada je vidljivo da je kršćanstvo nastalo evolutivnim kontinuitetom; da je vuklo porijeklo iz mnogo starijih religija iz kojih je usvajalo one postavke koje su mu odgovarale. Prvenstveno se misli na monoteizam, kojeg su prvi prihvatili Židovi. Jasno, da je u početnim oblicima judaizma bilo mnogo elemenata iz još starijih - politeističkih religija. To su bila žrtvovanja; a u SZ knjige raznih sadržaja: u *Postanku* su uključena stara vjerovanja i predanja o postanku svijeta, u *Levitskom zakoniku* uneseni su zakoni (običaji) koje je stvorio i po njima se ponašao sami puk. Isto vrijedi za *Suce*; dvije knjige *Kraljevi*; *Izreke* u kojima je zabilježena narodna predaja, mudrost i običaji.

Narod koji je prihvaćao neke nove vjere (ili zakone) nije se odricao svojih običajja, već ih je ugrađivao i donekle modificirao novim uvjetima. Tako to traje do današnjih dana.

Kazivači

Fra *Mirko Buljac*, župnik - Metković
Don *Miro Jovanović*, župnik - Solin
Sanja Kelava, Kaštel Novi
Don *Božo Medvid*, župnik - Jelsa
Članovi obitelji *Peronja*, Jelsa

LITERATURA

- Biblija*, Stvarnost, Zagreb, 1968
Belaj, Vitomir: Recentni t. zv. adonisovi vrtići kod naroda Indije i Jugoslavije i problem njihove historijske povezanosti, *Etnološki pregled* 16, Beograd, 1981
Brački zbornik 11, Institut za narodnu umjetnost, Zagreb, 1975
Gavazzi, Milovan: *Godina dana hrvatskih narodnih običajja*, Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1988
Grupa autora: *Pisanica*, Otvoreno sveučilište, Zagreb, 1991
Grupa autora: *Leksikon ikonografije liturgike i simbolicke zapadnog kršćanstva*, Liber i Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985
Grupa autora: *Liturgijsko-pastoralni vodič kroz Veliki Tjedan*, Pastoralna biblioteka, Split, 1987
Grupa autora: *Jutarnja i služba čitanja za Veliki petak i Veliku subotu*, Služba Božja, Makarska, 1988
Grupa autora: *Religije svijeta*, Kršćanska sadašnjost i grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1987
Ivanišević, Franjo: *Poljica*, reprint izdanja JAZU 1906 iz Splita, Književni krug, Split, 1987
Kolmar-Rukavina, Maja i Mandić, Oleg: *Svijet i život u legendama*, Znanje, Zagreb, 1961
Kovačić, Ivan: *Smij i suze starega Splita*, Split, 1971

- Klaić, Bratoljub: *Veliki rječnik stranih riječi*, Zora, Zagreb, 1968
- Knežević, Petar: *Gospin plač*, 56. izdanje, Pastoralna biblioteka, Split, 1992
- Stipišić, Ljubo: *Za križen*, katalog uz 8 kaseti sa pučkim pjevanjem otoka Hvara, Zagreb, 1985
- Šetka, Jeronim: *Hrvatska kršćanska terminologija*, knjižnica Marije, Split, 1976
- Širola, Božidar: *Uskrsni običaji kod Hrvata*, Bečki časopis za etnologiju, Beč, 1943
- Škoda, Klara i Držić, Marijana: Godišnji običaji na otoku Čiovu i Segetu, *Etnografsko istraživanje i građa III*, Hrvatski državni etnografski muzej, Zagreb, 1941
- Škunca, Bernardin: *Štovanje Isusove Muke na otoku Hvaru*, Crkva u svijetu, 1981
- Walter, Nigg: *Franjo Asiški i njegov svijet*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1982
- Watson, David: *Isus nekad i sad*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1988
- Xavier-Dufour, Leon: *Rječnik biblijske teologije*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1969

EASTER CUSTOMS IN SPLIT AND ITS SURROUNDINGS

(Summary)

I was author of the exhibition displayed for Easter 1992 in the Ethnographic Museum. The display of some exhibits required site visits to Solin, Kaštela, Poljica, Omiš and Jelsa. Contacts with some minor "regional museums" were done in writing or by telephone. The exhibition was accompanied by a catalogue entitled as the exhibition itself. I noticed differences in such events and customs: sometimes they varied greatly but sometimes only slightly. The most interesting however seemed the procession on the Island of Hvar, known as "Following the Crucifix". This is why, apart from customs in Split and its surroundings, this particular procession together with folk elements is described in more details.

(Translated by Lada Gamulin)